

LOZAN'DAN CUMHURİYET REJİMİNE GİDEN YOL

Doç. Dr. AHMET ÖZGİRAY*

"Dün ve bugün" gibi kelimeler olmasa, insanlar yarınlar hakkında konuşamazlar ve geleceği sıhhatli bir şekilde değerlendiremezler. Nitekim bu görüşü, ünlü Manas Destanı: "Geçmişini inkâr etme, beddua alırsın; ona saygı göster, akıl bulursun; yedi atanı bilmezsen köksüz kalırsın"¹ demiştir.

Geçmiş bir tarafa, bir dile yabancı kavramlar yeni olarak aktarılırsa ve bunların anlamları büyük kitleler tarafından bilinemezse esas kargaşa o zaman başlar. Bugün dahi Türkiye'de hürriyet, siyaset, medeniyet ve cumhuriyet terimlerinin siyasi, felsefi ve hukukî anlamını bilenlerin sayısı yüzde olarak tek rakamlarla ifade edilir. Hele cumhuriyet kelimesi daha da göze çarpıcıdır². Mamafih, bir devlet şekli olan cumhuriyetin uygulaması Türkiye'den önce Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde başlamışsa da fazla ömürlü olamamışlardır³.

Türk Kurtuluş Savaşı sıralarında halk veya Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler arasında Mustafa Kemal Paşa hariç, bir devlet yönetim biçimi olan Cumhuriyet rejimini telâffuz eden de yoktu. Nitekim, 7-8 Temmuz 1919'da sabaha karşı Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Kansu'ya: "Zaferden sonra şekl-i hükümet, Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim" demiştir⁴.

Bu olaylar kendi akışı içerisinde cereyan ederken; 1923 yılının ilk yarısında Türkiye; Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak ve kötü, yani dalgalı

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

1 Fikret Türkmen – Alımcın İnyet, *Manas Destanı*, Ankara 1995, s. 4

2 Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, Kayseri 1992, s. 52.

3 Bernard Lewis, *The Middle East and The West*, London 1964, s. 90. Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Feyzullah Hocayev, Özbek Komünist Partisi Genel Sekreteri Akmal İkrarov, Moskova tarafından milliyetçilik yapmakla suçlanarak kurşuna dizildiler ve cumhuriyet rejimi sona erdi.

4 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, Ankara 1966, s. 131.

geçmişiyile, topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş,⁵ geleceği müphem, demokrasi yönetiminin çok gerisinde ve mevcut hayatı sürdürebilmek ve en azından bazı niteliklere sahip olmak için çırpınan bir görünüm arz ediyor ve orta yolda duruyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1699 Karlofça Andlaşması'yla kendisinin Hıristiyan topraklarını ve 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla da kendisinin Müslüman topraklarını kaybetmeye başlamıştı ve nihayet Lozan sulh görüşmelerinde çoğunluğu Müslüman olan Arap topraklarının hukuken Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına Türkiye rıza göstermiştir. Fakat diğer taraftan, Misak-ı Millî hudutları içerisinde Türkiye Türk hükümetinin otoritesini tanımıştır. 1923 yılında Türk tarihinde dönüm noktaları: 24 Temmuz'da Lozan Sulh Andlaşması'nın imzalanması ve 29 Ekim'de de bir devlet yönetim şekli olan Cumhuriyet'in ilân edilmesidir.

Yunanlıların 3 yıl, 3 ay ve 3 gün kanlı bir savaştan sonra Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan çıkarılmaları ve 1922 senesinin son dört ayı içerisinde İstanbul Hükümeti'nin icraatı atıl bir şekilde kalışı, Türk milletinin de facto Ankara Hükümeti'nin yönetimi altında birleşmesine sebep olmuştur. Yalnız, 1923 yılının ilk dokuz ayında İtilâf Devletleri'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na bitişik küçük bir alanda işgalleri sürmüştü. Fakat İtilaf Devletleri'nin bu fiili durumu Türklerin birleşmesine neden olmamıştır. Çünkü Türkler bunların varlığına pek aldırış etmiyordu. 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'na ve önderlerine karşı çıkanların bazısı yurt dışına kaçtı, kimilerinin sesleri kesildi veya bazıları da âtil halde buldukları yerde kaldılar⁶.

Gayrimüslümlerin sayısı 1914 yılından itibaren gittikçe azalmaya başlamıştı⁷. Onlar ümitlerini, kendilerini sosyo-ekonomik açıdan kışkırtan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine bunları bahane ederek devamlı müdahale eden Hıristiyan devletlerin aktif yardım ve korumalarına bağlamışlardı⁸. Ne var ki, ümit bağladıkları devletler Osmanlı Devleti'yle savaş halinde oldukları için, Türkiye'deki azınlıklara yardım edemiyorlardı. Bu nedenle sinmiş vaziyette kaldılar. Mamafih, İstanbul hariç, Türkiye'nin diğer yerlerinde fazla sayıda olmadıkları gibi, önemli durumda da

5 David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)**, İngilizce'den çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s. 401.

6 PRO.FO. 371/E 4095/44, **Turkey, Annual Report 1923**, M. Lindsay'dan M. Mac Donald'a, İstanbul, 12 Mayıs 1924, s. 1.

7 Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, İstanbul 1988, s. 72.

8 Selahi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of the Ottoman Empire**, Ankara 1993, s. 407.

değillerdi. Bütün bunlar göz önüne alınca yeni Türkiye din bakımından homojen, ırk açısından biraz karmaşık bir manzara arz ediyordu. Yalnız önemli bir husus: 23 Temmuz 1908 inkılâbından sonra, akut halde gelişen ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynayan millî bir şuur, yani milliyetçiliğin gelişmekte oluşudur⁹.

Bu kelimeyi açıklamak gerekirse, bu tarihlerde Türk halkı Avrupalı anlamda bunu kavramış değildi¹⁰. 1918 yılında Türk halkı yorgun, bilgisiz, tamamen tabii kaynaklara bağlı olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışırken bu vaziyetler 1923'te daha da kötü olmuştur. Şehir halkını ve köylüleri tek ilgilendiren husus, günlük yaşamlarını devam ettirebilmektir. Hal böyle olunca, biraz eğitim görmüş ve biraz vasıflı kişiler Türkiye yönetim işlerinde görev almışlardır. Fakat bunlar kalabalık Türk nüfusu içerisinde küçük bir grubu oluşturuyorlardı. Sayıca az olmalarına rağmen çeşitli sahalarda önemli ölçüde nüfuzları olup gerçek anlamda oportünist kişilerdi. Yalnız çoğu dürüst doktriner, idealist ve pratik işlerde tecrübeli kişiler olup az veya çok birbirleriyle dayanışma içerisindeydiler. Halkın fikirleri bunlarda görülebilirdi, yani bunlar halkın aynası gibidirler. Bunlarda her ne kadar vatanperverlik zayıf ise de, bunlar ülkenin entellektüel grubunu ihtiva ediyorlardı.¹¹ Bu kişiler bürokratlar, subaylar, iş adamları, gazeteciler ve yerel eşraftan oluşuyorlardı.

Lozan sulh görüşmelerinde bu grubun üyeleri önemli rol oynamışlardır. Yalnız bazı sorunların çözümünde Lozan'da Türk delegasyonunda çalışanlarla Ankara'da bulunanlar arasında görüş ayrılıkları vardı. Ankara'da bulunanlar İsmet Paşa'nın istediklerinden daha fazlasını talep etmelerini istiyorlardı. Fakat yine de her iki grubun istekleri 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'nin içeriğinde birleşiyorlardı. Fakat, birçok Avrupalı gözlemcinin tahmini, Türkler arasındaki dayanışmanın İtilaf Devletleri'nin şiddetli ve ısrarlı tutumuyla dağılacağı doğrudusundaydı. Türkler dağılmadılar, Avrupalılar da bunu kabullenmek zorunda kaldılar. Boğazların her iki yanının belli bir ölçüye kadar askerden arındırılması, Türkiye'nin Avrupa ile hududu İstanbul'daki İtilâf askerlerinin gücünün limite indirgenmesi, Boğazların askerî açıdan tahkim edilmemesi maddelerinin Misak-ı Milli'de belirtildiği

9 Berthe Georges - Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Ankara 1981, s. 79.

10 Bernard Lewis, **The Middle East and The West**, London 1964, s. 74-5.

11 Bernard Lewis, **a.g.e.**, s. 167.

gibi gerçekleşeceğine Türkler emindiler¹².

Hele İsmet Paşa, 31 Ocak 1923'te Beau Rivage Oteli'nde İngilizlerin teklifi üzerine Lozan sulh görüşmeleri gündeminden çıkartılan Musul vilâyetinin ve Batum'un sonra Türkiye topraklarına katılacağı inancındaydı¹³.

Musul ve Batum'a gösterilen hassasiyet ve birlik, dahili politika sorunlarına karşı gösterilmiyordu. Serbest düşünce Türkler arasında uyuşmazlığa neden oluyordu. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde kişiler arasında münakaşalar içten içe kaynaşmaya büyümeye başlayarak Kurtuluş Savaşı önderlerine karşı aktif muhalefete dönüştü. Bu kavgalar sadece çekişmeler yüzünden değil, Türkiye'nin nasıl yönetileceğine dair inanç ayrılığındandı¹⁴.

1922 yılının son aylarındaki bazı olaylar bazı özel durumları daha sonraya erteledi. Fakat bunlar 1923 yılında kaçınılmaz olarak kristalize olmağa başladı.

17 Kasım 1922'de M. Vahdettin İstanbul'dan kaçtı. O'nun yerinde yetkisi kısıtlı, fakat görkemli saltanat makamında Abdülmecit Efendi Halife olarak kaldı. Burası, tutucuların ve memnuniyetsizlerin tabii ve potansiyel güç odağı olarak duruyordu.

Ankara yöneticileri bu adayı halk önünde övüyordu. Fakat diğer taraftan da Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunmamıştır diyerek zemmediyordu. Buna karşılık İstanbul Ankara'yı bir türedi şehir olarak görüyor, genel ekonomik duruma bigâne eski bir şehir olarak küçümsüyordu. Fakat halk arasında Ankara'nın, Türkiye'nin devamlı başkenti olması istenmeye başlandı. Nitekim, 13 Kasım'da TBMM'si Ankara'nın başkent olmasına hükmetti. Fakat, o tarihten itibaren Ankara, muhaliflerin odak noktası haline geldi.

9 Eylül 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini alan Halk Fırkası'nda konservatifler ve liberallerin bir araya gelmesi, bu partide ters akımların doğmasına neden oldu. Bu partide bazı limitlerin dışında fazla istikrar ve özgürlük yoktu. Partideki konservatifler eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleriydiler. Gerçekten de konservatif idiler, zira bunlar geleneksel İslâmcılığa ve politik ön yargıya sahiptiler¹⁵. Bu sebeple, 29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyet'e içten destek vermiyorlardı. Bu partide-

12 M. Cemil, *Lozan*, Cilt I, İstanbul 1933, s. 364-5.

13 Harry Howard, *The Partition of Turkey*, New York 1966, s. 300.

14 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 2.

15 Suna Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara 1981, s. 88-9.

ki liberal görüşe sahip kişiler, Mustafa Kemal Paşa ve onun yardımcılarında tam anlamıyla bağlı olduklarından, onların yaptığı ve yapmak istedikleri her icraata tam destek veriyorlardı. Yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın muhaliflerinin çoğunda İslâm dini etkili değildi. Bunları muhalif yapan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetiydi. Bunlara göre, Mustafa Kemal Paşa'nın liberal, ekonomik görüşü Anadolu'nun çıkarlarını ve ziraatini olumlu yönde etkileyeceği şeklindeydi ki, İstanbul eski bir başkent olarak Anadolu'yu büyük ölçüde ihmal etmişti.

Türkiye'nin 1923 yılında yaptığı en büyük tabii gelişim, lâiklik ilkesini geliştirmesiydi, çünkü Millî Mücadele'nin ilk safhalarındaki oluşum, Asyalı ve İslâmî bir görünüm arz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının büyük bir kesiminin millî ve politik hislerinin dışında onların İslâmî duygularına da hitap etmiştir. Mustafa Kemal Paşa İslâmiyet'i kullanarak İslam devletlerinden ve bilhassa büyük devletlerin himayesi altında bulunan İslâm ülkelerinden Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi için destek sağlamaya çalışmıştır¹⁶.

Bu arada Türkiye için düşünülen idare sistemi, Doğu ve Müslüman ülkelerde olduğu gibi bir nüfuzlu kişi ile ülkeyi yönetmekti¹⁷. Bu sistemle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları dış ülkelerin baskısından ve Türkiye'nin yönetimine müdahalesini önlemek ve başka ülkelere kendi örneğini göstermekti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa her attığı adımla ülkeyi Pan-İslâmî temele oturtmamak istiyordu. Çünkü, İslâmî kavramlar yeni kurulacak olan Cumhuriyet rejimine uygulanırsa, bu kavramlar ülkenin gelişmesine engel olacaktı. Çünkü bunlar ciddi bir şekilde İslâm yasalarıyla modern gelişmenin birbirleriyle bağdaşmayacaklarının farkındaydılar.

Bunlar öyle dinamiktirlerdir ki, çok garip olan ateizm ile Batı Avrupa'nın materyalizmine boyun eğmemek azmindeydiler. Öyle ise, burada ileri sürülen yeni fikir, Cumhuriyet idaresindeki din; devlet işlerine, adalete ve eğitime karışmamalıydı. Din, devletin dışına çıkarılmalıydı. Değişen Türkiye'deki bir gazeteci bu görüş üzerine yaptığı bir yorumda: "Ancak sert ve kuru idarelerde dine karşı işlenen suçlar için kamçı kullananlar; cumhuriyet

16 Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, Ankara 1973, s. 183-196.

17 Halbuki, Anglo-Amerikan politik düzeninin tümü halkın egemenliği sistemi yönetir. Halkın egemenliği ilkesini benimseyen tüm ülkelerde her bireyin güçte ortak payı ve ülke yönetimine katılma hakkı vardır. Bkz. Alexis De Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, Türkçeye çev.: İhsan Soysal, Fatoş Dilber, Ankara 1994, s. 50-1.

rejimlerinde hele yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bunun yeri yoktur. Biz, ya Avrupalı milletler gibi sivil bir devlet olacağız, ya da bir Asyalı toplum olarak kalacağız, bunun dışında başka bir vaziyet yoktur" diyordu¹⁸. Bu arada çok evlilik tamamen ekonomik açıdan ele alınarak mütalâa ediliyordu. Kadınlar daha önceki yıllara göre daha liberal idiler ve konuşmalara serbestçe iştirak ediyorlardı. Fakat vatandaş olarak serbestçe rey kullanamıyorlardı¹⁹. Gerçek muhafazakârlar da bu fikirlere muhalefet etmedikleri için, 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilân edilmesi kolaylaşmıştı. Yalnız daha bu günlerde Halifeliğin ilgası veya âtil hale getirilmesi düşünülmüyordu. Şer'îye mahkemeleri ve dinî okullar çağ dışı oldukları için en kısa zamanda kaldırılması düşünülmüyordu. Burada Bizans'ın maddî ve manevî nüfuzundan yöneticiler uzak durmaya çalışıyorlardı. Ayrıca Ankara'nın başkent olması stratejik açıdan da önemliydi. III. Selim, hatta daha eski zamanlardan beri Çanakkale Boğazı'ndan ve Karadeniz'den geçen harp gemileri Osmanlı hükümetlerini etkilemişlerdir²⁰.

Cumhuriyet'in ilânından itibaren Türkiye, modern devletler safında yer alacağından, Tanzimat döneminde hukuk alanında yaptığı iyileştirmelerin ötesinde hukuk alanında iyileştirmeler yapmak zorundaydı²¹. Zaten lâikliği müdafaa edebilmek için çok hızlı bir şekilde hukuk reformu yapma zorunluğu vardı. Bu hızlı bir şekilde yapılırsa lâiklik karşıtı olanlar hazırlıklı olmadıklarından, lâiklik başarıya ulaşacaktı. Çünkü, Osmanlı Sarayı'nın bitkin bir üyesi veya Halife Abdülmecit Efendi'nin şahsında saltanatın tekrar canlandırılma tehlikesi ortada duruyordu. Bir taraftan da cumhuriyet rejiminin selâmeti için sultanların bütün kabahatlarına rağmen asırlarca süren geleceğin hatırı için ve İslâm ülkelerindeki Türkiye prestijini korumak için saltanatın korunması daha iyi olmaz mıydı diye bazı kişilerin akıllarında bazı sorular da doğmuyor değildi.

İlân edilen cumhuriyet rejimi için diğer bir tehlike de, İstanbul'u Ankara'dan idare etmek çok zor olacaktı. Çünkü, ülke nüfusunun onda birinin İstanbul'da yaşadığı dikkate alınınca, şüphenin de ötesinde Ankara'nın uzun süre merkezi idare yeri olarak kalabilmesi de zor olacaktı. Ayrıca, 1919

18 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 3.

19 5.12.1934'te kadınlara rey hakkı tanındı.

20 Bilâl N. Şimşir, *Ankara. Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Ankara 1988, s. 48-50.

21 Hakkı Dursun Yıldız, *Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet*, Cilt 4, İstanbul 1873, s. 283.

yılından beri millî kurtuluş hareketini yöneten bazı idarecilerde muhafazakâr eğilimin sinyalleri belirdi. Nitekim, Kasım ayında cumhuriyet kelimesi ağızlara alınmaya başlayınca bu kelimenin Türkler'e yabancı geleceği, hele her zaman Türkiye'ye karşı yanlış düşünce içerisinde olan yabancıların cumhuriyet rejimini onaylamaları bazı Türkler arasında Cumhuriyet'e karşı muhalefeti artırarak ülkede huzursuzluğa neden olabilecekti.

29 Ekim'de ilân edilen Cumhuriyet rejimi ile birlikte Türkiye ultra bir demokrasiye geçmiş olmuyor, fakat anayasal parlamenter düzene doğru ileri bir adım atıyordu²². 1923 yılı ve onu takip eden yıllarda TBMM'si, hâkimiyetin yegâne kaynağı ve otoritenin sahibi olduğunu ilân eden Mustafa Kemal Paşa'dan başka buna inanan kararlı daha başka bir kişi Türkiye'de yoktu denilse abartı yapılmamış olur. Bakanlar TBMM'sinin sadece üyesiydi, idarî görevleri ferdi olarak kullansın diye atanmışlardı.

29 Ekim 1923'te verilen kararın dış görünümü şekli olarak cumhuriyet kelimesini kullanmak değildi. Buna göre, Meclis Başkanı Devlet Bakanı olacak, bu başvekili seçecek, o da beraber çalışacağı kabine arkadaşlarını seçecek, onu devlet başkanı onayladıktan sonra bu onaylı liste TBMM'sinin onayına sunulacaktı. Böylece pratik uygulama açısından TBMM Türkiye'nin tek hâkimi pozisyonundan çıkarak yerini sadece yasamaya bırakacak, ikisinin arasındaki dengeyi de yürütme ayarlayacaktır.

Yıl sona erdiği zaman cumhuriyet rejimine karşı muhalif grup, yani konservatif eğilim daha fazla işaret veriyordu. Daha önceleri saltanatın kaldırılma sorununu gündeme getirmek ülkeye ihanet olarak vasıflandırılırken, reisicumhurun da padişahın bütün yetkilerine sahip olduğu varsayımıyla padişahlık ve reisicumhurluk meselesini herkes tartışmaya başladı. Hatta 1877 yılında var olan senatoyu (ayan meclisini) tekrar ihdas etmek için serbestçe faaliyetler yapıyor, fikirler ileri sürülüyordu. Yeni anayasa da bunun için çalışmalar bile yapıldı²³.

Yeni Türkiye 1908'den beri yürütülen uzun ve yıpratıcı harplerle maddî ve manevî büyük zararlar görmüştü. Çünkü genel olarak harp hiçbir ülkeye refah getirmez, aksine sefalet ve umutsuzluk getirir²⁴.

²² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, Ankara 1987, s. 1071-1119.

²³ PRO. FO, 371/E 4015/44, a.g.r., s. 4.

²⁴ I. Cihan Harbinde kötü bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Sovyet Rusya harbin kötü etkisiyle komünist olmak zorunda kaldı. Keza, II. Cihan Harbinden sonra da Çin komünist

1923 yılında Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunu ve ülkedeki iç düzenle ilgili politik sistemi düzeltmek zor değildi. Bunun için ülke ihtiyaçlarına cevap verecek ve devletler tarafından denenmiş ve benimsenmiş olan müesseseleri alıp fiiliyata geçirmekle mümkündür. Son yıllarda Türkiye'nin dahili istikrarını yalnız Türklerin kendi aralarındaki cumhuriyetçilik, padişahçılık çekişmesi değil, aynı zamanda ülkede kol gezen şekavet ve azınlığın durumu büyük rahatsızlık yaratıyordu. Nitekim, 1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri şekavetin bir ayet haline geldiğini bizzat anladıkları için bir seri önlemler almak zorunda kaldılar.²⁵ Ayrıca şekaveti değersiz kılmak için ekonomik koşulları uygun hale getirmek ve onu genel idare ile takviye etmek gerekiyordu. Ülkenin bazı yörelerinde son yıllarda azınlık ayaklanmaları salgın hale gelmişti. Fakat bunlarda millî hisler fazla gelişmediğinden veya kapsamlı ve şiddetli olmadığından fazla etkin olmuyordu. Fakat bu tarihte Türkiye'nin korkusu, Irak'ın Kürt kesimindeki milliyetçilik hareketleri ve İngilizlerin entrikalarla Kürtleri kışkırtmasından ve Anadolu'daki Kürtlerin etkilenmesinden endişe duyuyordu.²⁶

Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin lehine bazı mâli gelişmelere imkân sağlandı. Ayrıca, Osmanlı devlet borçlarının yani Duyun-u Umumiye'ye geri ödenmesinde iyi şartlar sağlanabilirse mali durumunu daha iyi temeller üzerine oturtabilecekti. Bunu yapabilmek için de iyi ve istikrarlı bir yönetimin yanısıra, aşırı askerî harcamaları kısmak ve akılcı bir ekonomik politika, yani gelir getirecek yerlere yatırım yapmakla mümkündür.

1923 yılında Ankara'daki devlet yöneticileri Kurtuluş Savaşı'ndaki kadar askerî harcamalara lüzum kalmadığı kanısına vardılar. Nitekim, ilerdeki hükümet bütçelerinde askerî harcamaların kısılacağına dair sıhhatli eğilim sinyalleri vardı. Fakat bu eğilimi, komşu devletlerin saldırmak için Türklerin zayıf anını kolladıkları inancı ve istişarelerde askerî şahsiyetlerin nüfuzu önlüyordu. Kısacası, Türkiye'nin istikrarı, ülkenin ekonomik ve mali sorunlarını akla yatkın ölçülerde kapasite ve kararlılıkla ele almaktan ibaretti. 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, ülkede en ağırlıklı biri olduğundan, ekonominin gelişmesinin ve yapılanmasının ihtiyaçlarını ger-

oldu. Bkz., E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt I (1917-1923), Çev.: Orhan Suda, İstanbul 1989, s. 105-8.

25 Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, Cilt I-II, 1920-1927, İzmir 1988, s. 227.

26 Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul 1991, s. 27-37.

çekten biliyordu²⁷.

1922 yılının sonunda ve 1923 yılının başında M. Kemal Paşa'nın halkın üzerindeki görünümünü halkın ihtiyaçlarını gidermek Mustafa Kemal Paşa'nın görevidir şeklindeydi. Ekonomiyi canlandırmak için de M. Kemal Paşa'nın yabancı sermayeyi Türkiye'ye akışını teşvik edeceği inancı halk arasında yaygındı. Yurt içinde ve dışında Türkiye'nin sadece kararsız ve politik durumu değil, Türk ekonomisinin gelişmesine, M. Kemal Paşa'nın sıhhi durumu da engel çıkarıyordu.

1923 yılında görülen ekonomik ve mali performans hayal kırıcıydı²⁸. Zaten parasal yönden tükenmiş olan Chester Projesi'ni Türkiye'nin gönülsüz olarak kabul etmesi de bu sıkıntı yüzünden olduğu gibi, bunun yabancı sermayeyi de kötü bir şekilde etkileyeceğini Türkler düşünüyordu.

Lozan sulh görüşmelerinde demiryolları işletmelerinin ve tütün rejisi gelirlerinin Duyun-u Umumiye ve İstanbul Belediyesi borçlarının tahrir edilmesi Türkiye'yi parasal açıdan çok sarsıyordu. Ayrıca Türklerden daha çalışkan ve daha eğitilmiş olan gayrimüslimlerin çeşitli nedenlerle Türkiye'den çıkarılmaları Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine engel oluyordu. Bunların üzerine kısa görüşlü ve düşünmeden çıkarılan yasalar ve idarî tasarruflar ve vergi takdirindeki keyfilik, teberru sisteminin yaygınlaştırılması gibi tasarruflar ticarî hayatı engelliyordu. Bu sadece yabancıları ve gayrimüslimleri değil, bizzat Türk tüccarlarını da etkilemişti. Bu tasarruflar yerli ve yabancı tüccar ve şirketler tarafından engellenemediğinden, bu faktörler ekonominin genişlemesini önlüyordu²⁹.

Bu olaylar kendi akışı içerisinde gelişirken, 158 üyenin oy birliği ile ilân edilen Cumhuriyet yüz bir pare top atışı ile kutlanmıştı. 30 Ekim 1923 günü sabah erkenden İstanbul bayraklarla donatılmış ve saat on beş otuzda valilikte, kolorduda tebrik merasimi başlamıştır. Akşam ise fener alayları düzenlenmiş, halk ellerindeki fenerlerle şenliklere katılmış, çeşitli semtlerde eğlenceler düzenlenmiştir. Aynı durumun İzmir'de de olduğunu görmekteyiz³⁰.

27 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu İzmir'e girip Kadifekale'ye Türk bayrağının çekildiğini Belkahve'den dürbünle gören M. Kemal Paşa, yanındaki Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya: "Anadolu harekâtı başarı ile sonuçlanmıştır. Şimdi gözümüzü ekonomik ve mali işlere çevirmeliyiz Paşam" demiştir. Bkz., **Bornova Belkahve'deki kitabı**.

28 Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Ankara 1984, s. 105.

29 PRO. FO. 371/E 4095/44, a.g.r., s. 5.

30 Yücel Özkaya, **Türk Basınında Cumhuriyet'in İlanının Öncesi ve Sonrası, Atatürk Yolu**, Cilt 3, Sayı: 11, Yıl: 6, Ankara, Mayıs 1993, s. 299.

Aynı tarihte, yani 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa'nın başvekil olduğu kabine Meclis tarafından onaylandı. Müteakip birkaç ayı TBMM'si yeni anayasa son şekli vermek için istişarelerini sürdürdü³¹. Bu arada ülkenin tekrar kalkınması için alınacak ekonomik hazırlıklar ve tedbirlerle uğraştı.

3 Mart 1924 tarihinde halifelik ve bir ay sonra da mahkeme-i şer'iyeler kaldırıldı. Evkaf Bakanlığı ve sayısız Ortaçağ orijinli medreseler ilga edildi³². Zaten şeyhülislâmlık saltanatla birlikte 1 Kasım 1922'de lağvedilmişti. Evkaf Dairesi 1935'te çıkarılan bir yasa ile modern fikirlerle donatılmış bir kuruluş haline getirilirken eskisi de ilga edildi.

1925 ve 1926 yıllarında yapılan yenileşmeler, Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ileriye nasıl net şekilde görebildiklerini ve inançlarının haklılığını ortaya çıkarmıştır³³. Bir devlet biçimi olan Cumhuriyet'in ilânını halk her ne kadar sevinçle karşılamışsa da, bu kolay gerçekleşmemiştir. Fakat halktan Cumhuriyet'e karşı da bir tepki gelmemiştir. İlk günlerde birkaç yerde Cumhuriyet aleyhine yazı yazılmışsa da, bunlar etkin olamamış, halkın bu mutlu olayı fener alaylarıyla kutlamasını önleyememiştir. Bu aleyhte yazılar, Cumhuriyet'in ilânının aceleye getirildiği, her şeyin Cumhuriyet rejimine geçmekle düzeltilemeyeceği, eski Teşkilat-ı Esâsiye'nin yeterli olduğu şeklindeydi. Ashında yapılan rejim değişikliği değil, 23 Nisan 1920'den itibaren var olan rejime isim vermekten başka bir şey değildi. Halk Cumhuriyet'e ve onun kurucusu olduğu liderine sonsuz bir sevgi ile bağlıydı. Çünkü halk iyi yapıları sever ve benimser.

Yirmibirinci yüzyıla yaklaşan dünyamızda halk egemenliğine dayalı demokrasiyi ve cumhuriyeti iyice öğrenmek, girdisini çıktısını bellemek zorundayız. Hele bugün birçok devletin cumhuriyet rejimine geçmekte olduğunu göz önüne alırsak, Türkiye'deki rejim üzerinde tartışmayı bir kenara atarak, ikinci mi olsun, üçüncü mü olsun tartışmalarına son vermek zamanı gelip geçmiştir bile. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti savaşlar, yoksulluklar ve sayılabilecek kadar zorluklar aşarak kurulmuştur.

31 Server Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, İstanbul 1986, s. 34.

32 August Ritter Von Kral, *Kemal Atatürk's Land the Evolution of Modern Turkey*, Almandan İngilizce'ye tercüme eden: Kenneth Benton, Leipzig 1938, s. 1-2.

33 Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara 1981, s. 137.